

УДК 371.671.11

Марчук О.О.,*кандидат педагогічних наук, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м.Рівне, Україна*

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПУНКТУАЦІЇ ЗА ПІДРУЧНИКОМ «АЗБУКА ПРАВОПИСУ» Д.ТИХОМИРОВА: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИДАННЯ

У статті проаналізовано посібник «Азбука правопису» видатного вченого-філолога кінця ХІХ – початку ХХ століття Д.Тихомирова. Автор акцентував на використанні принципів доступності, системності, переходу від простішого до складнішого, розвитку логічного мислення, читачьких інтересів дітей.

Ключові слова: підручник, методика навчання, структура, вправи, тексти, пунктуація.

Марчук О.О. Методика обучения пунктуации по учебнику «Азбука правописания» Д.Тихомирова: нравственно-этическая направленность издания

В статье проанализировано пособие „Азбука правописания» выдающегося ученого-филолога конца ХІХ – начала ХХ века Д. Тихомирова. Автор акцентировал на использовании принципов доступности, системности, перехода от простого к сложному, развитию логического мышления, читательских интересов детей.

Ключевые слова: учебник, методика обучения, структура, упражнения, тексты, пунктуация.

Marchuk O.O. Methods of teaching punctuation on the base of the «ABC spelling» textbook by D.Tykhomyrov: moral and ethical orientation of the textbook

The article analyzes the textbook «ABC spelling» by outstanding philologist of the ХІХ – ХХ century D. Tykhomyrov. The author focused on the using of the principles of accessibility, the transition from simpler to more complex material, the logical thinking, the reading interests of children.

Key words: textbook, teaching methodology, structure, activities, texts, punctuation.

Актуальність вивчення педагогічних надбань минулого зумовлена реформуванням освітньої галузі у роки незалежності України, запозиченням кращих здобутків, спрямованих на всебічний розвиток особистості учня. У зв'язку з цим загострюється потреба у виробленні нових форм та методів навчання, вдосконаленні матеріально-технічної бази шкіл, розробці новітніх освітніх технологій, видавництві підручників та посібників для нинішніх шкіл, які відповідали б вимогам часу. У державній програмі «Вчитель» наголошується на необхідності «...підготовки і видання навчально-методичних посібників серії «Бібліотека вчителя» та проведенні виставок-ярмарків авторських навчальних програм» [3].

Потреба розробки структури підручника зумовлена вивченням нової навчальної програми першокласниками 2012-2013 року та, відповідно, потребою написання книг для кожного предмета.

У нинішніх книгарнях є велика кількість підручників, навчальних посібників, дидактичних матеріалів для учнів, учителів, батьків. Видавництво книг для дітей стало прибутковою справою, однак доцільно стежити за якістю друкованої продукції з навчально-виховної галузі. Незважаючи на комп'ютеризацію, навчальна книга повинна залишатися основним джерелом інформації. Дидактичні комплекси слід створювати з урахуванням наукового потенціалу українських вчителів, передових освітніх ідей.

Сьогодні доцільно вивчити досвід створення, дати об'єктивну оцінку книгам XIX – початку XX століття, за якими навчалося багато поколінь українського народу. Особливу увагу слід звернути на підручники для церковнопарафіяльних шкіл та духовних закладів, матеріали яких ґрунтувалися на біблійних текстах і які не викликали зацікавленості у вчених радянської доби. Відтак сучасний процес національного підручникотворення неможливий без урахування історичного досвіду авторів попередніх століть.

Метою статті є аналіз збірника вправ «Азбука правопису» Д. Тихомирова [5]. Постановка завдань статті полягає в тому, що для цього необхідно вивчити його структуру, ідейну спрямованість, охарактеризувати навчальний матеріал, визначити тематику різноманітних текстів для вивчення пунктуації.

Вивченню історичних та педагогічних процесів на території України присвячено багато наукових робіт. Це праці О. Борейка, В. Богуславської, С. Бричок, Л. Вовк, О. Глузмана, Н. Дорошук,

М. Левківського, С. Масюк, Н. Сейко. Цікавою для нинішніх педагогів та змістовною є дисертаційна робота І.Козак «Історико-педагогічна характеристика українських букварів кінця XIX – початку XX ст.» (2004) [4], у якій проаналізовано соціально-економічні умови та лінгводидактичні проблеми становлення українського букваря як основного засобу навчання дітей грамоти, висвітлено особливості вітчизняної букварної традиції. Навчальні посібники та підручники частково аналізуються у дослідженнях Н. Андрійчук, Н. Богданець-Білоskalенко, М. Кірик, О. Притюпи. Однак питання упорядкування навчальних видань кінця XIX – початку XX століття сьогодні потребує детальнішого опрацювання.

Наприкінці XIX – початку XX століття відбулися значні покращення у галузі народної освіти України, що були викликані прийняттям «Правил про церковнопарафіяльні школи» (1884 р.) та інших законодавчих актів, які сприяли налагодженню функціонування навчальних закладів. Серед найвидатніших постатей цього періоду, які боролися за втілення ідей національної школи, – Х.Алчевська, Б. Грінченко, Т. Лубенець. С. Русова, К. Ушинський, І. Франко. Значна увага почала приділятися видавництву підручників для шкіл. Зокрема, з'явилися нові букварі Р. Заклинського (1891 р.), О. Базилевича (1907 р.), Б. Грінченка (1907 р.), І. Пухальського (1906 р.), О. Солтиса (1910 р.), А. Петрушевського (1918 р.), С. Черкасенка (1918 р.), А. Воронця (1921 р.).

Вагомий внесок у педагогіку кінця XIX – початку XX століття зробив російський учений, педагог, теоретик початкової освіти Д. Тихомиров (1844-1915). Він є автором підручників «Азбука правопису», «Буквар для одночасного навчання читання та письма», «Основи граматики», «Методика навчання рідної мови», якими користувалися у школах всіх регіонів Російської держави. У розробці навчальної літератури вчений використовував створену ним систему подачі навчальної інформації та оригінальну методику вправ. Він оперував кращими досягненнями у галузі шкільництва, рекомендував вивчати пунктуацію на матеріалі прозових та поетичних творів. Підручник Д.Тихомирова засвідчує, що «...у XIX столітті основними положеннями, що визначали зміст, організаційні форми та способи навчання дітей грамоти, були принципи посильності, послідовності, систематичності знань, усвідомленості, наочності, зв'язку навчання з життям» [2].

Для ознайомлення читачів із виробленою Д. Тихомировим методикою проаналізуємо книгу «Азбука правопису», в якій вміщено вправи (диктанти) для вивчення знаків пунктуації.

Посібник для вчителя мав чітку структуру: методичні рекомендації, два основні розділи та статті для повторення вивченого матеріалу. Вступ розкрив основні методи, форми, прийоми навчання пунктуації. Д. Тихомиров зазначив, що засвоєння правил правильного вживання розділових знаків давалося більшості учнів нелегко, тому однією з необхідних умов їх успішного запам'ятовування вважав постійне тренування та виконання вправ. Він переконував: «Необхідно виконати велику кількість вправ, які ґрунтуються на правильно підбраному, правильно систематизованому матеріалі» [5, с. 3]. Основна мета посібника – надати вчителю необхідний матеріал для вивчення пунктуації.

Автор наголошував на великій кількості прикладів, демонстрованих мовних зразків: «Тут недостатньо одного-двох прикладів на кожний окремий випадок: не біда, якщо учневі дадуть два-три приклади; погано, якщо учневі не буде запропоновано стільки матеріалу, скільки йому потрібно для належного засвоєння матеріалу» [5, с. 3]. Д. Тихомиров зробив висновок, що навик ставити розділовий знак у потрібному місці вироблялися лише за умови виконання великої кількості вправ: «Вироблення навичок та вмінь залежить від кількості відповідних вправ, кожне правило повинно супроводжуватися великою кількістю вправ – спочатку з окремими прикладами, потім – із реченнями» [5, с. 11].

Д. Тихомиров пропонував поступово переходити від вивчення простішого матеріалу до складнішого, тому на початку посібника подав вправи, які навчали ставити розділові знаки у простому реченні, у кінці книги – у складному реченні. Вчений пояснив: «Як і у математиці, так і у мові, перш ніж почати вивчення складних задач, потрібно спочатку вирішити прості, на які можна розкласти складну задачу; подавати зразу ж складну задачу, без усякої попередньої підготовки, – означає не досягнути мети, даремно потратити час та сили самих школярів» [5, с. 4]. Педагог вважав помилкою намагання подати якомога більше складного наукового матеріалу, тому пропонував виконувати більше вправ, щоб «складністю та недоступністю не затемнити справу, не збити з пантелику й не заплутати учня» [5, с. 4].

При вивченні нового матеріалу, на думку Д. Тихомирова, доцільно зняти труднощі, пояснити складні випадки вживання та написан-

ня слів, їх лексичне значення: «Виконуючи вправи на використання певного правила, учень повинен мати можливість сконцентрувати увагу на тому, що вивчається, а тому все зайве, особливо невідоме, повинно бути забране» [5, с. 4]. Для зручності та для звільнення учителя від необхідності шукати у різних довідниках матеріал про вживання розділових знаків Д. Тихомиров умістив у своєму посібнику основні правила, що було значною перевагою видання. Важливою умовою для досягнення успіху при вивченні пунктуації методист-словесник вважав уміння виділити основну думку: «Спочатку потрібно познайомити школяра з головним та суттєвим, потрібно закласти міцний фундамент, а потім, коли головне буде засвоєно, можна його ознайомити з деталями та винятками» [5, с. 4].

Вчений убачав необхідність використання міжпредметних зв'язків, тому зазначав, що «...письмові вправи щодо вміння правильно ставити розділові знаки тісно пов'язані з граматичними завданнями» [5, с. 5]. Він виступав категорично проти механічного та схоластичного зазубрювання правил, коли учень не розуміє змісту певних мовленнєвих явищ, а лише ставить розділові знаки перед певними сполучниками. Д. Тихомиров рекомендував учителям навчити своїх вихованців «...правильно ставити знаки не на основі якихось зовнішніх принципів, а на основі повного розуміння зв'язку між членами речення та цілими реченнями» [5, с. 10].

Окрім того, автор посібника наголошував на зв'язку вивчення мови з читанням, тож у книзі є велика кількість текстів для читання на різноманітну тематику, оскільки «...граматичні знання не повинні стояти осторонь у ряді інших занять із російської мови, граматики повинна допомагати читанню, а читання – сприяти вивченню граматики» [5, с. 9]. Уроки мови, за вченням Д. Тихомирова, повинні викликати у школярів любов до художньої літератури.

Важливе місце у методиці навчання мови Д. Тихомирова відведено вмінню учнів робити власні спостереження. Вчений пропонував подати учням мовні взірці, провести з ними спостереження над використанням певного розділового знака, виокремити певні спільні риси, повторювані факти, зробити узагальнення, разом із класним колективом сформулювати правило, лише у кінці уроку подати його наукове формулювання. Така послідовність простежується у поданих до «Азбуки правопису» рекомендаціях: «Учитель не повинен поспішати переходити до висновку, до формулювання правила, останнє слід подати після детального спостереження за

текстом» [5, с. 9]. Для практики на уроках посібник Д. Тихомирова містить багато текстів, які можна використовувати як для спостереження над уживанням розділових знаків, так і для їх безпосереднього використання.

Вчитель-філолог повинен постійно повторювати пройдений матеріал, подача нової теми неможлива без систематизації та узагальнення попереднього. Це є одним із постулатів педагогічного вчення Д. Тихомирова, який зазначав, що «...вчитель час від часу робить узагальнення, повторення пройденого раніше» [5, с. 11].

На початковому рівні оволодіння пунктуацією автор рекомендував учителям використовувати прості речення на зразок: «Показалась темная туча», «Молодые листочки березы красивые», «Корни растения глубоко уходят в землю, высасывая из нее влагу».

На пізніших етапах Д. Тихомиров пропонував проводити роботу над різноманітними текстами. Загалом їх можна об'єднати у тематичні групи. Автор подав тексти про життя тварин («Засць», «Білка», «Борсук», «Лісові мешканці», «Качка»), які знайомили учнів із поведками звірів і водночас навчали їх правильно ставити розділові знаки: «Белка – животное лесное. Водятся белки большею частью в хвойных лесах, пытаются белки семенами еловых и сосновых шишек, орехами и плодами. Ростом белка не больше 5 вершков. Хвост белки равен ее туловищу...».

Окремі речення присвячено історії Росії: «Петр Великий был государь мудрый, неустрашимый и великодушный. Москва – сердце России. Кремль – сердце Москвы».

У «Азбуці правопису» автор використовує прислів'я, приказки, народні загадки: «Не пером пишут, а умом», «Берегите платье снова, а честь смолоду», «Некогда плясать, когда посылают жать», «Там хорошо, где нас нет», «На чужую работу глядя, сыт не будешь», «Махнула птица крылом, покрыла весь свет одним пером (ночь)», «В воде родилась, в воде крестилась, на воду упала – вся пропала (соль)», «Маленькая, светлая, весь мир одевает (игла)», «Маленький, горбатенький, все поле обрышет, домой прибежит, весь год пролежит (серп)». Деякі тексти спрямовані на розвиток морально-етичних якостей: «На человеке лежат обязанности к самому себе, обязанности к ближнему. Еще государственные, или гражданские, и, наконец, духовные».

Велика кількість завдань ґрунтується на казках та байках («Вовк та пастухи», «Два велетні», «Орел і Кури», «Жадібність

Щуки», «Лев та Лисиця»). Д. Тихомиров широко використовує поетичні твори («Ніч», «Зима», «Вільна пташка», «Весна», «У синьому небі»), пейзажні замальовки («Ранок», «Початок зими», «Ясний осінній день», «Буря втихомирюється», «Осінь», «Настає ніч», «Українська ніч»), історичні оповідання («Олег наступає на Київ», «Подвиг Івана Сусаніна»).

Аналіз текстів, підібраних Д. Тихомировим, засвідчує, що вони спрямовувалися на розвиток загального світогляду школярів, моральних якостей, були доступними, зрозумілими.

«Азбука правопису» Д. Тихомирова – навчальний посібник, за яким працювали вчителі ХІХ століття. Автор наголосив на осмисленому опануванні мовного матеріалу, закликав не поспішати з оволодінням складними мовознавчими термінами, а акцентувати на розумінні змісту, суті лінгвістичних явищ, що він вважав запорукою кожного педагога у вивченні не лише мови, а й будь-якого іншого предмета.

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття значні зрушення відбулися у освітянській галузі. Видатними вченими-педагогами було написано нові підручники, які використовували кращі досягнення тогочасного шкільництва. Збірник для вивчення пунктуації Д. Тихомирова допомагав учителям належно підготуватися до уроків, він містив речення та тексти, які містили різні розділові знаки. Для кращого розуміння специфіки викладання курсу «Пунктуація» автор подав оригінальну систему методичних рекомендацій.

Отже, аналіз «Азбуки правопису» дозволив окреслити шляхи творчого використання досвіду освітян кінця ХІХ – початку ХХ століття щодо написання підручників у наш час: навчальне видання повинно сприяти всебічному розвитку дитини, її віковим інтересам, відповідати навчальним програмам, ґрунтуватися на принципах систематизації, доступності, повторення, переходу у вивченні від простішого до складнішого матеріалу. Головна функція підручника – не обтяжувати дитину інформацією, а навчити її осмислено сприймати навчальний матеріал, логічно мислити, робити власні спостереження, вміти використовувати теоретичні знання на практиці, що забезпечуватиме результативність навчально-виховного процесу.

У подальших наукових студіях доцільно аналізувати інші підручники Д. Тихомирова, вивчати книги інших авторів, порівнювати специфіку викладання предметів у різних навчальних закладах.

Список використаної літератури та джерел:

1. Богданець-Білоskalенко Н. Створення підручників для читання на Західних і Східних теренах України (середина XIX ст. – кінець XX ст.) / Н. Богданець-Білоskalенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nterklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk. Дата використання 21.02.2013.
2. Бричок С. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (2 пол. XIX – 20-ті роки XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ С. Бричок. – Житомир, 2005.– 206 с.
3. Державна програма «Вчитель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show. Дата використання 21.02.2013.
4. Козак І. Історико-педагогічна характеристика українських букварів кінця XIX – початку XX ст.: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / І.Козак. – К., 2004. – 20 с.
5. Тихомиров Д. Азбука правопису / Д. Тихомиров. – Москва, Типографія М. Волчаніного, 1897. – 89 с.